

Aprentatge de resolució de conflictes de gènere a l'escola: una experiència d'educació moral

Valéria Arantes*
Ulisses Araújo**

Resum

Aquest article conté els resultats d'una investigació desenvolupada durant un any en una escola pública de la ciutat de São Paulo, en la qual es van estudiar les desigualtats i la violència de gènere per mitjà d'estratègies de resolució de conflictes. Entre els objectius del treball, es pot destacar el desenvolupament de projectes i accions que potencien l'elaboració d'estratègies i la constitució de valors basats en fonaments d'ètica, drets humans i igualtat de drets i deures entre homes i dones en situacions de resolució de conflictes.

Paraules clau

resolució de conflictes, gènere, construcció de valors, democràcia, ciutadania

Recepció de l'original: 21 de maig de 2010

Acceptació de l'article: 17 de setembre de 2010

Introducció¹

Aquest article presenta una investigació-acció duta a terme en una escola pública brasilera durant el 2007, de gener a desembre. Quatre professores i un professor, sota la nostra orientació, hi van desenvolupar projectes i accions amb l'objectiu de promoure, conjuntament amb els estudiants, l'elaboració d'estratègies morals en situacions de resolució de conflictes de gènere.

Començarem discorrent sobre el dia a dia escolar i la dimensió psíquica i social dels conflictes, emprant algunes teories psicològiques sobre aquesta temàtica. A continuació analitzarem el procés d'aprenentatge de resolució de conflictes i defensarem la idea que la institució escolar, la funció de la qual és la formació i la instrucció de les noves generacions, ha de desenvolupar projectes que afavoreixin aquest aprenentatge.

Després d'aquestes consideracions, presentarem, com a resultats de la intervenció feta, dades qualitatives que il·lustren:

- La feina desenvolupada pels docents.
- El procés d'aprenentatge de resolució de conflictes desenvolupat pels estudiants.

Pel que fa al segon ítem, presentarem també dades quantitatives que, a través de les xifres obtingudes del pretest i del posttest que es van aplicar, demostren els canvis presentats pels estudiants en analitzar i proposar estratègies de resolució per als conflictes de gènere en qüestió.

(*) Professora de la Facultat de la Universitat de São Paulo. Adreça electrònica: varantes@usp.br

(**) Professor de l'Escola d'Arts, Ciències i Humanitats de la Universitat de São Paulo. Adreça electrònica: uliarau@usp.br

(1) Aquesta investigació va ser finançada per la FAPESP, una fundació d'ajut a la investigació de l'Estat de São Paulo.

El dia a dia escolar, la dimensió psíquica i social dels conflictes interpersonals

El dia a dia escolar és un espai únic, ric en contradiccions, vida, paradoxes i, sobretot, relacions humanes complexes. En aquest dia a dia de les escoles i les aules, a l'hora d'observar, escoltar, actuar i interactuar amb tots i cada un dels membres d'aquestes comunitats, els docents es van veure obligats a apropar-se a temàtiques fins aleshores inusitades per a ells, generalment no tractades en els cursos de formació. Indisciplina, discriminació, prejudicis, humiliacions, autoritarisme, drogues, fracàs escolar i personal, baixa autoestima i moltes altres temàtiques que ens condueixen a les diferents «violències» (física, psíquica, emocional, simbòlica) que van haver de ser afrontades i discutides. Enmig de tota aquesta complexitat, el grup de docents es va veure també obligat a assumir la responsabilitat de promoure una formació per a la ciutadania que afavorís la construcció de valors ètics.

En aquest escenari, l'anàlisi de situacions de conflicte s'erigeix com una perspectiva privilegiada per tal de reflexionar sobre la complexa trama teixida per la diversitat i subjectivitat de factors que s'entrellacen en les relacions interpersonals. A més, en aquesta perspectiva rau la possibilitat que ampliem les formes de comprensió del dia a dia escolar, i fugim d'explicacions simplistes i reduccionistes. També és l'anàlisi de les situacions de conflicte la que, com va sostenir Inhelder (1994), facilita l'ocasió per estudiar els processos funcionals que intervenen quan l'individu aplica els seus coneixements a contextos particulars.

En enfocar l'estudi de les microgènesis cognitives, Inhelder es va allunyar del subjecte epistemològic per cercar l'individu psicològic, l'individu real. Estem d'acord amb l'autora i creiem en l'avantatge dels conflictes per tal que els estudis sobre el funcionament psicològic humà siguin més profunds, ja que els conflictes ens permeten endinsar-nos en els processos psíquics que en suporten la resolució. El conflicte es mostra, d'aquesta manera, com a primera matèria per a la nostra constitució psíquica, cognitiva, afectiva, ideològica i social.

Tot i que normalment els conflictes són vistos com a negatius, són necessaris per a la formació de la vida psíquica i de la dinàmica social i són, per tant, part natural de les nostres vides. Es pot entendre que ens formem i som formats a partir de la relació directa i mediata amb l'altre. En aquesta relació, ens trobem amb les diferències i semblances que ens obliguen a comparar, descobrir, reinterpretar, comprendre, actuar, buscar alternatives i reflexionar sobre nosaltres mateixos i sobre els altres (Araújo, 2004). Els conflictes, per tant, poden ser un factor positiu per al canvi i el creixement personal i interpersonal o un factor negatiu de destrucció, depenent de la manera de regular-los (Vinyamata, 2005).

Tot i que genera comportaments violents, el conflicte no s'ha de confondre amb violència. Com proposa Wieviorka (1999), conflicte i violència estan basats en lògiques contràries. En el conflicte, les persones o grups que s'oposen intenten reforçar les seves posicions en la relació. La violència, en contrapartida, apunta cap a la ruptura de la relació per la destrucció de l'altre. D'aquesta manera, la violència neix quan la resolució del conflicte falla.

Cal destacar, com van sostenir Johnson i Johnson (1999), que és la manera com són tractats els conflictes —i no pas els conflictes per si mateixos— el que els fa constructius o destructius. Al final, els conflictes tractats constructivament poden dur resultats positius perquè milloren el raïocini i la resolució de problemes. Encara més, poden afavorir el respecte a les diferències, l'estructuració d'acords i l'elaboració de pràctiques democràtiques.

La resolució de conflictes a l'escola

Com a fenòmens complexos que són, afrontar els conflictes interpersonals requereix l'estudi de l'elaboració subjectiva d'una problemàtica social en la qual els afectes exerceixen una funció important. Si volem compartir la resolució d'un conflicte, hem d'apropar-nos a l'altra persona i intentar entendre com se sent i per què arriba a conclusions diferents de les nostres. D'altra banda, a partir de la nostra perspectiva personal, hem de mostrar els nostres sentiments i defensar els nostres drets i les nostres raons perquè l'altra persona pugui, al seu torn, comprendre les seves obligacions. Aquest procés, interactiu i dinàmic, no pot estar basat en parts aïllades. Cada persona, en funció de la història personal, del conjunt de la seva experiència i dels valors del seu entorn cultural, construeix els rols que creu pertinents per a l'establiment de cada nova relació (Noam i Fischer, 1996).

La resolució satisfactòria d'un conflicte, d'aquesta manera, exigeix que ens desviem del propi punt de vista per tenir en compte, simultàniament, altres punts de vista diferents i, moltes vegades, oposats als nostres. Ens exigeix, fins i tot, l'elaboració de fusions creatives entre els diferents punts de vista. Aquest procés implica, necessàriament, operacions de reciprocitat i síntesi entre les diferències (Sastre i Moreno, 2002), per a les quals es fa necessari analitzar la situació afrontada, exposar adequadament el problema i buscar solucions que permetin resoldre'l de manera satisfactòria. Tot això implica un procés d'aprenentatge que pressuposa trencar amb el paradigma guanyar-perdre, la lògica binària del qual limita la constitució d'accions coordinades que considerin les diferències. Promoure el diàleg i la participació col·lectiva en decisions i acords fa que la resolució de conflictes es converteixi en un instrument per repensar la pròpia cultura, la transformació dels discursos institucionals i culturals. Una oportunitat, doncs, de creixement i desenvolupament (Schinitman i Littlejohn, 1999).

Pel seu paper social de promoure la formació i instrucció de les noves generacions, a l'escola li correspon una altra funció, que consisteix a formar els que hi ingresen en l'aprenentatge de processos de resolució de conflictes. Per aconseguir-ho és necessari elaborar un projecte que doni lloc rellevant a les relacions interpersonals, que canviï els processos de socialització de les noves generacions, oferint-los oportunitats per compartir els conflictes que sorgeixen de la seva convivència diària i per elaborar solucions conjuntes. Així, és important ensenyar-los a pensar sobre les relacions interpersonals (amb els pensaments, els sentiments i les emocions que les acompanyen).

A partir d'aquestes suposicions, el procés d'aprenentatge de resolució de conflictes necessita pràctiques sistemàtiques d'anàlisi de les causes, les conseqüències, els estats afectius i el canvi de perspectives, i l'elaboració de directrius per a la situació afrontada. A més, aquestes pràctiques, des del nostre punt de vista, s'han d'introduir des de l'inici de l'escolaritat, amb la finalitat de promoure la constitució de valors d'acord amb l'educació per a la ciutadania.

D'aquesta manera, entenem que els processos educatius de resolució de conflictes necessiten tenir com a objectiu la constitució de valors morals que portin les noves generacions al desenvolupament de la ciutadania activa. Així, es pot pensar que la feina en la resolució de conflictes en el dia a dia escolar ha de tenir com a objectiu la construcció de valors d'ètica, democràcia i ciutadania.

Mètode

En aquest estudi assumim el caràcter de la investigació qualitativa a partir de les característiques assenyalades per Bogdan i Biklen (1982) i citades per Ludke i André (1986): la investigació qualitativa pren l'ambient natural com la font directa de dades; les dades recollides són predominantment descriptives; la preocupació per la recollida és molt més gran que el producte; el «significat» que les persones donen a les coses és el focus d'atenció especial de l'investigador, i l'anàlisi de les dades tendeix a seguir un procés inductiu. Assumim també principis de multimètode. D'acord amb Denzin i Lincoln (1994, citat a Valles, p. 99), les investigacions qualitatives són inherentment multimètode i els autors afirmen que «la combinació de múltiples mètodes, materials empírics, perspectives i observadors en un sol estudi s'entén millor com una estratègia que afegeix rigor, abast i profunditat a qualsevol investigació».

Participants

Van participar en l'estudi 4 professores, 1 professor² i 59 estudiants d'una escola pública brasilera situada en una regió pobra de la ciutat de São Paulo. Les edats d'aquests estudiants variaven de 13 a 15 anys; 38 eren dones i 21 homes.

Objectiu

La recerca, de caràcter intervencionista, va tenir com a objectiu central desenvolupar projectes i accions que propiciessin l'elaboració d'estratègies i valors subjectes als fonaments d'ètica, als drets humans i a la igualtat de deures i drets entre homes i dones, en situacions de resolució de conflictes. En altres paraules, es va centrar a promoure projectes que transformessin els conflictes de gènere en instruments valuosos per a la construcció de la capacitat dialògica i d'una coparticipació responsable afavoridors d'una formació que permeti conèixer, criticar i superar les desigualtats de gènere.

Procediments

Els procediments adoptats en la investigació poden ser sistematitzats de la manera següent:

- Desenvolupament d'accions que, prenent com a objectiu l'aprenentatge de resolució de conflictes, promoguessin la comprensió de situacions de conflictes de gènere, així com de causes i estratègies de resolució.
- Recerca de dades qualitatives i quantitatives que permetessin sistematitzar els resultats de la intervenció duta a terme. En aquest cas, es va fer un pretest i un posttest per avaluar l'impacte de les intervencions.

Pel que fa al primer procediment, de caràcter més intervencionista, destaquem que el nostre paper com a investigadors de la universitat no va ser intervenir directament en el dia a dia de l'escola. Actualment hi ha un consens raonable sobre la idea que l'escola necessita canviar a partir de la conscienciació i de les pràctiques col·lectives dels seus propis agents. D'aquesta manera, la nostra funció es va assem-

(2) Aquests docents van rebre beques del Programa de millora de l'ensenyament públic de la FAPESP (*Fundação de Amparo à Pesquisa do Estado de São Paulo*), per desenvolupar les accions previstes en el projecte.

blar més a la d'una assessoria acadèmica, ja que es va proporcionar suport a la feina de l'execució i es va ajudar a enfortir i agregar experiències que, en general, són disperses a l'escola, tot al voltant d'objectius comuns: la construcció de valors de democràcia i de ciutadania, articulada amb la resolució de conflictes de gènere.

De manera general, podem descriure el primer procediment metodològic amb dos vessants diferents i complementaris de treball, que tenen com a focus les desigualtats, la violència de gènere i les estratègies de resolució de conflictes:

- Planificació d'accions. Vam mantenir reunions individuals quinzenals (amb l'equip de la USP³ i amb cada un dels docents) amb la intenció d'assessorar-los en el desenvolupament de les seves accions. També vam tenir reunions generals setmanals (amb l'equip de la USP i amb tots els docents) per acompanyar la rutina escolar i socialitzar les accions desenvolupades, amb la intenció d'articular-les.
- Accions de formació de professorat. La formació dels docents, sota els supòsits teòrics i pràctics d'aquest projecte, va ser una de les bases més importants del projecte. A més del fet que les nostres accions en aquest apartat s'han configurat en el transcurs del projecte com una formació continuada, el principal objectiu va ser capacitar tots els docents per al treball amb la resolució de conflictes.

El segon procediment va ser la recerca de dades qualitatives i quantitatives que permetessin sistematitzar els resultats de la investigació. Hi va haver iniciatives, per tant, d'analitzar i «avaluar» (amb tota la cura que aquest terme mereix en una investigació qualitativa) tant els processos de construcció de coneixements, accions, valors i relacions, com els elements que presentessin indicis d'eventuals canvis respecte a les relacions interpersonals i en el maneig de les situacions conflictives. D'aquesta manera, en el transcurs de la investigació vam fer ús de diversos instruments metodològics, com ara observacions directes i indirectes, llibretes de camp, entrevistes individuals orals i escrites, qüestionaris amb preguntes obertes i informes dels professors sobre el desenvolupament de les seves accions. Totes aquestes informacions recollides van formar la base de dades que utilitzem en la investigació per avaluar les intervencions realitzades. A continuació presentem part d'aquestes dades i els seus resultats.

Instrument d'investigació: qüestionari

A més dels instruments d'investigació ja esmentats (observacions directes i indirectes, llibretes de camp, entrevistes individuals orals i escrites, qüestionaris amb preguntes obertes i informes dels docents sobre el desenvolupament de les seves accions) vam utilitzar un qüestionari que va tenir un doble objectiu: primer, identificar i analitzar els tipus de conflictes de gènere viscuts per aquesta comunitat i, segon, identificar possibles canvis o avenços, amb la intervenció duta a terme, en les representacions dels estudiants sobre la temàtica esmentada.

En un primer moment, amb aquest instrument es van poder identificar i analitzar els conflictes de gènere més freqüents al barri i a l'escola, les representacions dels estudiants sobre els conflictes esmentats, i les possibles causes i estratègies de resolució (un treball de diagnòstic). A partir d'aquest treball, les temàtiques explicades

(3) L'equip estava format pels autors d'aquest article i pels alumnes del postgrau de la Facultat d'Educació de la Universitat de São Paulo, Ana Maria Klein, Brigitte Ursula Stach Haertel i Lucivane Garrido.

pels estudiants van ser problematitzades a través dels projectes desenvolupats pels docents quan les desigualtats, la discriminació, el prejudici i la violència en funció del gènere no només es van haver extret de la invisibilitat, sinó que van ser explicades pels estudiants.

Amb l'objectiu d'avaluar el treball d'educació moral desenvolupat al llarg d'aquell any escolar (2007), el mateix qüestionari es va aplicar a principi (entre febrer i març) i a final d'any (entre novembre i desembre), la qual cosa va permetre comparar els resultats del pretest i del posttest.

El qüestionari contenia les preguntes següents:

- Expliqueu un conflicte viscut entre un home i una dona. Pot ser un conflicte que us hagi passat a vosaltres o a algun conegut.
- Segons la vostra opinió, per què va passar aquest conflicte?
- Quina seria la millor manera de resoldre aquest conflicte? Per què? Expliqueu-ho detalladament.

Alguns resultats

A continuació es presenten alguns resultats de la investigació, en dues perspectives diferents:

- Desenvolupament d'accions amb la resolució de conflictes, amb la descripció d'alguns dels treballs fets pels docents a l'escola entre els mesos d'abril i novembre de 2007.
- Avaluació del procés d'aprenentatge de resolució de conflictes, amb els resultats (qualitatius i quantitius) obtinguts en el pretest i el posttest.

Desenvolupament d'accions amb la resolució de conflictes

Pel poc espai disponible en un article, no podem presentar amb detall la riquesa qualitativa dels treballs amb la resolució de conflictes duts a terme durant la investigació. Conscients d'aquesta limitació, ens restringirem a una breu presentació d'alguns treballs fets pels estudiants en el desenvolupament de dos projectes: el primer, dedicat a una edició del diari mural de l'escola, que partia de l'anàlisi dels conflictes relatats pels estudiants, es va dedicar a la Llei Maria da Penha⁴; el segon, dedicat a una investigació desenvolupada pels estudiants, el principal objectiu del qual va ser identificar situacions de desigualtat i violència de gènere en els conflictes viscuts pels residents del barri. D'aquesta investigació va sorgir una campanya feta pels estudiants contra les desigualtats i la violència de gènere.

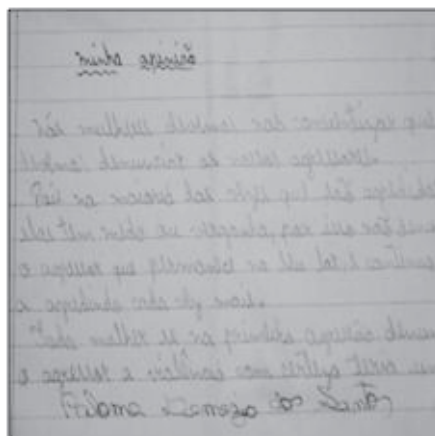
Pel que fa al primer projecte, desenvolupat en el context del diari mural de l'escola, el treball es va iniciar quan la professora va proposar als estudiants que discutissin i analitzessin els continguts dels conflictes relatats per ells mateixos en respondre el qüestionari emprat en el pretest.

(4) Llei 11340, decretada pel Congrés Nacional i promulgada pel president del Brasil, Luiz Inácio Lula da Silva, el 7 d'agost del 2006. Entre les diverses modificacions promogudes per la Llei, hi ha l'augment en el rigor dels càstigs per a les agressions contra la dona quan aquestes tenen lloc en l'àmbit domèstic o familiar.

Des d'aquell moment, quan es van adonar —i es van sorprendre— de l'índex de violència (física i psíquica) soferta per les dones de la comunitat, van començar a qüestionar-se sobre les condicions de vida d'aquestes dones i sobre la manera com el govern podria intervenir en aquesta situació. Per tal que l'alumnat conegués de manera més profunda la temàtica, la professora els va incentivar a fer una investigació per extreure informació d'Internet i d'altres fonts. Amb l'ajuda del material trobat, es van promoure debats i reflexions sobre el tema, i quan els estudiants van entendre la Llei Maria da Penha, van decidir dedicar una edició del diari mural de l'escola a aquesta llei amb la intenció que totes les persones que anaven al centre la coneguessin. A la figura es mostren alguns treballs que van ser part del diari mural.

Figura 1. Alumnes exposant treballs sobre la Llei Maria da Penha contra l'agressió a les dones al diari mural

«Nosaltres, dones, hem de ser conscients que cal denunciar els nostres agressors. En la majoria dels casos, les dones que són agredides tenen por o vergonya i per això no denuncien l'agressor, que continua a casa seva i continua agredint-la cada vegada més. Si totes les dones, en la primera agressió, denunciessin l'agressor, la violència, amb seguretat, s'acabaria.»

Figura 2. Exemple d'una anàlisi feta per una estudiant sobre un article periodístic que qüestionava la Llei Maria da Penha

Tan rellevant com la temàtica abordada en aquesta edició del diari va ser el seu procés d'elaboració, el qual, per afavorir el protagonisme dels estudiants, es va regular en pràctiques democràtiques que contribuïen a la formació moral i l'exercici actiu de la ciutadania. Sortint dels límits de les aules, el projecte esmentat va trencar el silenci que envolta la violència contra la dona i va fer sortir aquest tema cap a l'espai públic, amb la qual cosa es va crear un espai educatiu relatiu a la problemàtica referida.

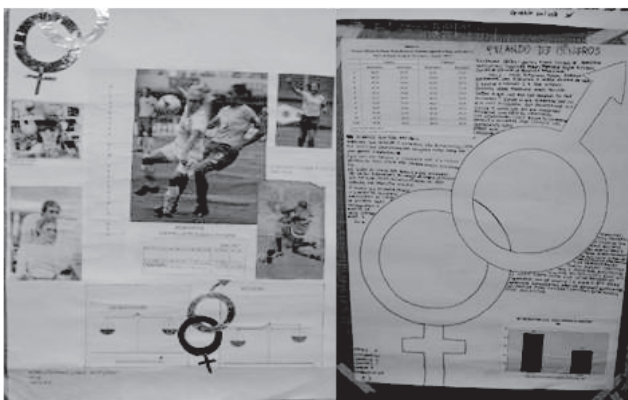

Figura 3. Resultats de la investigació feta pels estudiants amb residents del barri

El segon projecte, la investigació duta a terme pels estudiants per identificar situacions de desigualtat i de violència en els conflictes de gènere viscuts per aquesta comunitat, també va tenir com a punt de partida els conflictes relatats pels estudiants. Es va fer així perquè, en reflexionar sobre ells mateixos, un grup d'estudiants va suggerir escoltar les persones del barri (els seus pares i parents) amb l'objectiu de tenir informació més precisa sobre la realitat del barri. Amb l'orientació d'una professora i ajudats per materials que van obtenir a través d'investigacions bibliogràfiques, els estudiants van elaborar una guia per a entrevistes i van sortir als carrers del barri a entrevistar dones i homes. A continuació presentem quatre treballs dels estudiants: els dos primers són fruit d'anàlisis fetes a partir dels informes obtinguts a través de les entrevistes (que van ser exposats al mural de l'escola); els dos últims són cartells que es van fer i utilitzar durant la campanya dels estudiants, a l'escola i al barri, contra la desigualtat i la violència de gènere.

Figura 4. Cartells de la campanya contra la desigualtat i la violència de gènere

Avaluació del procés d'aprenentatge de resolució de conflictes

Com ja s'ha dit, amb la intenció d'«avaluar» la intervenció dels docents, vam fer una anàlisi qualitativa i quantitativa de les dades recollides en el pretest i el posttest. Per fer aquesta anàlisi vam seguir els passos següents:

1r pas: anàlisi qualitativa de les respostes

A partir de la lectura detinguda i de l'anàlisi dels continguts presents en cada una de les respostes, vam poder identificar la tipologia dels conflictes de gènere relatats pels estudiants, les causes atribuïdes a aquests conflictes, i les estratègies de resolució elaborades per ells mateixos. Cal destacar que en l'anàlisi d'aquestes dades no treballàvem amb categories prèvies, sinó que aquestes es van elaborar conjuntament amb els professors durant les reunions setmanals i quinzenals.

A continuació, la Taula 1 il·lustra la tipologia dels conflictes de gènere relatats pels estudiants en la primera pregunta del qüestionari (*Expliqueu un conflicte viscut entre un home i una dona. Pot ser un conflicte que us hagi passat a vosaltres o a algun conegut*), tant en el pretest com en el posttest. A la primera columna es consignen les set categories extretes de les característiques dels conflictes; a la segona columna, la definició de cada una d'aquestes categories; a la tercera columna, exemples de cadascuna.

Taula 1. Tipologia dels conflictes de gènere

Categories	Definicions	Exemples
Problemes	No fan referències a conflictes, però sí que hi ha problemes.	El meu pare tenia càncer i va morir.
Conflictes amorosos	Hi ha conflictes amorosos, però no es descriu cap episodi específic. Focalitzen el fet que una de les parts estima (estar enamorada, estimar, etc.) i no és corresposta.	Estic molt enamorada, però em va donar una puntada de peu al darrere i ara està de parella amb una <i>donota</i> .
Traïció	Es refereix a la situació de traïció.	Amb el meu pare i la meva mare. Quan jo tenia 5 anys, cada dia el meu pare arribava a les 2.00 - 3.00 h de la matinada. La meva mare desconfiava d'ell i un dia el va seguir i ho va descobrir tot: el meu pare sortia amb una altra dona i la meva mare es va molestar molt i se'n va anar a casa de la meva tia i s'hi va passar 3 mesos, i llavors el meu pare li va demanar disculpes i van tornar.
Separació	Es refereixen a la separació de la parella i no retrata explícitament actes de violència.	Hi havia un home i una dona. Estaven molt units i despertaven tanta enveja i malícia, es van separar i ara ell i ella estan separats fa dos anys i tots dos són infeliços.
Violència contra l'home	Retraten, explícitament, la violència contra la figura masculina.	Una parella estava discutint. Llavors es van barallar i la dona el va enviar a dormir a l'hort i, al matí, ella va agafar alcohol i li va calar foc. Ell no es va morir cremat perquè el seu veí ho va veure i li va tirar aigua.
Violència entre la parella	Conflictes que retraten conductes violentes d'ambdues parts (home i dona).	El meu pare es va barallar amb la meva exmadras-tra; ella el va pegar i ell es va tirar a sobre d'ella; la va fer caure a terra i va començar a pegar-la; després, ell va baixar a casa meva i ella es va quedar cridant, cridant-lo per barallar-s'hi; jo li vaig dir que es quedés a dins de casa. Cop..... cop..... cop....

Violència contra la dona	Retraten, explícitament, la violència contra la figura femenina.	Un dia, una dona treballava i havia de deixar els fills a l'escola i encara tenia coses domèstiques per fer a casa. El seu marit arribava de la feina estressat, molestat; es barallava amb la dona. La maltractava, la pegava, l'apallissava i també l'amenaçava de mort, que li tiraria un tret. Aquesta història és comuna i corrent de veure pertot arreu.
--------------------------	--	--

La Taula 2 sintetitza la caracterització de les causes atribuïdes als conflictes quan els estudiants van respondre la segona pregunta del qüestionari (*Segons la vostra opinió, per què va passar aquest conflicte?*). A la primera columna, hi consten les tres categories elaborades a partir d'anàlisis presentades pels estudiants; a la segona columna hi ha la definició de cada una, i a la tercera columna, exemples d'aquestes categories.

Taula 2. Causes atribuïdes als conflictes de gènere

Categories	Definicions	Exemples
Externes al conflicte	No assenyalen les causes del conflicte o, si ho fan, assenyalen causes totalment desvinculades del conflicte relatat; no hi ha relacions entre la situació conflictiva i les seves possibles causes.	Conflicte: El tipus és el meu veí. Pegava la dona. Arribava borratxo a casa i volia roba neta i menjar a taula. Es agressiu amb tothom. Només pensa en el beure. Un dia, va arribar borratxo a casa seva i hi va haver una discussió d'aquelles. I ell, sense pensar-s'ho, va matar la seva dona. Va fugir i fins ara encara l'estan buscant. Causes: Ell es va desesperar i els va passar a ells, i això li pot passar a qualsevol que no tingui Déu en el seu cor.
Reduccionistes	Les causes assenyalades enfocquen amb prou feines una part de la situació conflictiva, però no la més important o central, o, fins i tot, incideixen en la manifestació visible (síntoma) del conflicte, però no suggereixen una anàlisi més centrada en les possibles causes.	Conflicte: Un tipus es va barallar amb la seva dona i va arribar a trencar un quadre al cap de la dona, i ella es va desmaiar. El meu pare va cridar la policia i van empresonar el tipus per 30 anys. Després de 30 anys el van deixar anar i la dona volia tornar amb ell, i la meva mare va dir que si el meu pare li fes el que el tipus li va fer a la seva dona, ella no tornaria amb el meu pare. Causes: Aquest problema va passar perquè el tipus havia pres aiguardent i va pegar la dona, perquè a la dona no li va agradar que ell pegués el nen.
Internes al conflicte	Assenyalen causes totalment relacionades amb el conflicte descrit; hi ha una «coherència» en el discurs de l'individu, entre la situació relacionada i les causes assenyalades.	Conflicte: Amb el meu pare i la meva mare. Quan jo tenia 5 anys, cada dia el meu pare arribava a les 2.00 -3.00 h de la matinada. La meva mare desconfiava d'ell i un dia el va seguir i ho va descobrir tot: el meu pare sortia amb una altra dona i la meva mare es va molestar molt i se'n va anar a casa de la meva tia i s'hi va passar 3 mesos, i llavors el meu pare li va demanar disculpes i van tornar Causes: Per culpa del meu pare que no va ser fidel. La meva mare res, perquè va ser el meu pare qui va tenir la culpa aquella vegada que no va ser fidel.

A continuació es presenta la Taula 3, que sintetitza la caracterització de les estratègies de resolució de conflictes proposades pels estudiants en respondre la tercera pregunta del qüestionari (*Quina seria la millor manera de resoldre aquest conflicte? Per què? Expliqueu-ho detalladament*). La primera columna mostra els noms de les tres categories elaborades a partir de les estratègies proposades pels estudiants; la segona columna mostra la definició de cada una d'aquestes categories, i la tercera, exemples.

Taula 3. Estratègies de resolució de conflictes de gènere

Categories	Definicions	Exemples
No moral	Respostes que presenten solucions amb prejudicis, discriminatòries, autoritàries, heterònomes o violentes (estratègies que no poden ser considerades «adequades» o «desitjables» des del punt de vista ètic).	<p>Conflicte: El meu germà va arribar a casa, va anar a dutxar-se i la seva enamorada va anar a fer el sopar. Llavors van menjar i van tancar la porta de l'habitació. Va començar a parlar molt. Jo, la meva mare i la meva germana escoltant. La meva mare va picar a la porta i els va preguntar què estava passant. Ell va dir «jo arribo i ella està dormint, jo treballo i ella està dormint; deixa la casa desordenada.» Llavors, ens en vam anar a dormir. L'endemà, ell estava més tranquil.</p> <p>Estratègia de resolució: El que ha de fer ella és arreglar la casa i que no faci el que a ell no li agrada.</p>
Màgica	Resolucions que no són considerades «reals» i mostren certa «immobilitat» o «passivitat» davant de la situació afrontada o aquelles respostes que simplement suggereixen que el conflicte no hauria d'haver passat (com en la primera categoria, es tracta de respostes considerades «no desitjables» des del punt de vista ètic).	<p>Conflicte: El tipus és el meu veí. Ell pegava la dona. Arribava borratxo a casa i volia la roba neta i el menjar a taula. Ell és agressiu amb tothom. Només pensa a beure. Un dia, va arribar borratxo a casa seva i va tenir una discussió d'aquestes. I ell, sense pensar-ho, va matar la seva dona. Va fugir i encara l'estant buscant.</p> <p>Estratègia de resolució: Aquest problema està en mans de Déu.</p>
Moral	Respostes que presenten solucions dialògiques o propositives, en les quals se suggereix que el conflicte sigui afrontat a través del diàleg o respectant els drets de les dues parts involucrades (respostes subjacents en principis ètics).	<p>Conflicte: Hi ha una dona que conec. Està embarassada i el seu marit la pega molt. El seu marit fins i tot agafa el ganivet. No sé com és que no té por.</p> <p>Estratègia de resolució: La millor manera de resoldre-ho és que ella el denunciï, perquè així no passarà més això, perquè a ell l'empresonarien i ella podria viure la seva vida.</p>

2n pas: anàlisi quantitativa

L'anàlisi comparativa dels resultats obtinguts abans de la intervenció (pretest) amb els obtinguts després d'aquest (posttest), en funció de la variable sexe, és en les taules presentades a continuació. L'anàlisi va tenir com a objectiu identificar les representacions⁵ que els estudiants tenen sobre els conflictes de gènere. És a dir, era una manera mínima de percebre amb quin tipus de valors i principis els conflictes de gènere organitzen la seva manera de pensar, a partir de les representacions que fan de la realitat. Considerem que les dades presentades a continuació han de ser tractades únicament com a indicis que es van construint determinats valors o coneixements.

A continuació, en la Taula 4, presentem aquesta comparació considerant la tipologia dels conflictes de gènere; en la Taula 5, considerant les seves causes; i finalment, en la Taula 6, considerant les estratègies de resolució proposades pels individus.

(5) Utilitzem el terme *representació* en sentit psicològic, amb l'única intenció d'identificar el que les persones pensen sobre aspectes objectius i subjectius de la realitat que les envolta.

Taula 4. Estratègies de resolució de conflictes de gènere

Categories	Pretest						Posttest					
	Femení		Masculí		Total		Femení		Masculí		Total	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Problemes	3	7,9	4	19,0	7	11,9	0	0	0	0	0	0
Conflictes amorosos	8	21,0	0	0,0	8	13,5	4	10,5	0	0	4	6,8
Traïció	1	2,6	3	14,3	4	6,8	4	10,5	5	23,8	9	15,2
Separació	1	2,6	4	19,0	5	8,5	6	15,8	3	14,3	9	15,2
Violència contra homes	2	5,3	0	0,0	2	3,4	0	0,0	1	4,8	1	1,7
Violència entre la parella	7	18,4	4	19,0	11	18,6	7	18,4	2	9,5	9	15,2
Violència contra dones	16	42,1	6	28,6	22	37,3	17	44,7	10	47,6	27	45,8
Total	38	100	21	100	59	100	38	100	21	100	59	100

L'anàlisi comparativa entre pretest i posttest en funció de la tipologia dels conflictes i de la variable sexe és a la Taula 4. En general, en aquest aspecte, no trobem diferències grans en les dades, però alguns resultats ens criden l'atenció de manera especial: quant al pretest, l'11,9% dels participants (el 7,9% de les dones i el 19% dels homes) van relatar problemes (i no conflictes); en el posttest, cap participant no es va referir a problemes. Això potser indica una construcció i comprensió del que són conflictes interpersonals. Una altra dada que crida l'atenció són els conflictes amorosos, que van ser relatats exclusivament per la mostra femenina (21% en el pretest i 10,5% en el posttest).

Passem a la Taula 5, que presenta l'anàlisi comparativa, pretest i posttest, en funció de les representacions d'estudiants sobre les causes dels conflictes i de la variable sexe.

Taula 5. Comparació de les causes atribuïdes als conflictes de gènere en el pretest i en el posttest en funció del sexe⁶

Categories	Pretest						Posttest					
	Femení		Masculí		Total		Femení		Masculí		Total	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Externes al conflicte	10	28,6	7	41,2	17	32,7	2	5,3	0	0	2	3,4
Reduccionistes	18	51,4	7	41,2	25	48,1	11	28,9	6	28,6	17	28,8
Internes al conflicte	7	20	3	17,6	10	19,2	25	65,8	15	71,4	40	67,8
Total	35	100	17	100	52	100	38	100	21	100	59	100

(6) La diferència entre el nombre de participants del pretest i del posttest es deu al fet que 7 participants (3 dones i 4 homes) van relatar problemes (i no conflictes) en el pretest, la qual cosa els exclou de les taules 5 i 6. Per tant, en aquestes taules hi ha 52 de participants (35 dones i 17 homes) del pretest i 59 participants (38 dones i 21 homes) del posttest.

A la Taula 5 constatem, d'una banda, un augment significatiu en el nombre d'estudiants capaços d'identificar les causes «internes» del conflicte (un 19,2% en el pretest i un 67,8% en el posttest) i, d'altra banda, una caiguda considerable en el nombre d'estudiants que van presentar en les seves anàlisis causes «externes» al conflicte (de 32,7% en el pretest a 3,4% en el posttest), així com en el nombre d'estudiants que van promoure un «reduccionisme» en fer la seva anàlisi (d'un 48,1% en el pretest a un 28,8% en el posttest).

En considerar la variable sexe, les diferències es mantenen significatives: si abans de la intervenció teníem un 41,2% de les respostes de la mostra masculina en la categoria «externes al conflicte» i un 28,6% de la mostra femenina, després de la intervenció aquestes xifres van caure al 0% i al 5,3%, respectivament. Pel que fa a les respostes que van promoure un «reduccionisme» en l'anàlisi dels conflictes, en el pretest es va evidenciar el 41,2% de la mostra masculina i el 51,4% de la mostra femenina, i en el posttest un 28,6% i un 28,9%, respectivament. Aquestes diferències es reflecteixen en el percentatge d'alumnes que van ser capaços, després de la intervenció, de fer una anàlisi més adequada de les situacions conflictives: aquests percentatges van pujar del 17,6% de la mostra masculina i del 20% de la mostra femenina al 71,4% i al 65,8%, respectivament.

Aquests resultats es poden interpretar com un indicatiu important que les intervencions que es van fer van afavorir una anàlisi més complexa i completa dels conflictes tant dels homes com de les dones. Els estudiants sembla que han ampliat les seves visions, la qual cosa constitueix un aprenentatge important per a la construcció de relacions regulades per principis ètics i democràtics.

Passem ara a l'anàlisi comparativa, pretest i posttest, en funció de les representacions dels estudiants sobre les estratègies de resolució per als conflictes de gènere i de la variable sexe (Taula 6).

Taula 6. Comparació de les estratègies de resolució de conflictes de gènere en el pretest i en el posttest, en funció del sexe

Categories	Pretest						Posttest					
	Femení		Masculí		Total		Femení		Masculí		Total	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
No moral	2	5,7	2	11,8	4	7,7	1	2,6	1	4,7	2	3,4
Màgica	24	68,6	7	41,2	31	59,6	3	7,9	6	28,6	9	15,2
Moral	9	25,7	8	47,0	17	32,7	34	89,5	14	66,7	48	81,4
Total	35	100	17	100	51	100	38	100	21	100	59	100

Hi verifiquem un alt nombre d'estudiants que després de la intervenció van proposar estratègies de resolució propositives o dialògiques (categoria moral): un 81,4%, mentre que un 32,7% van presentar aquest tipus de resposta abans de la intervenció. Les solucions «màgiques» van ser presentades abans de la intervenció per un 59,6% dels estudiants, i després per un 15,2%. Verifiquem també una petita caiguda en les respostes categoritzades com a «no moral»: d'un 7,7% en el pretest a un 3,4% en el posttest. Aquestes xifres assenyalen, d'alguna manera, que els estudiants van aconseguir, amb la intervenció proposada, elaborar un altre tipus de representació sobre conflictes de gènere, més d'acord amb principis d'ètica, de ciutadania i de respecte als drets humans.

En la Taula 6 es troben també les xifres referents a la variable sexe. La comparació entre les estratègies seguides pels homes i per les dones mostra que abans de la intervenció un percentatge més gran de dones oferia respostes categoritzades com a «màgiques» (un 68,6% de les dones, davant d'un 41,2 % dels homes); després de la intervenció, el percentatge d'homes en aquesta mateixa categoria va ser més gran que el de les dones (28,6% i 7,9%, respectivament). En compensació, si abans hi havia un percentatge més gran d'homes que presentava solucions propositives o dialògiques per als conflictes (47% d'aquest grup i 25,7% de les dones), després de la intervenció es verifica una inversió (89,5% de les dones i 66,7% dels homes). Pel que fa a les respostes que fereixen principis morals (categoria *no moral*), se'n va identificar també una petita caiguda de la freqüència en el posttest, tant a la mostra femenina (que va caure d'un 5,7% en el pretest a un 2,6% en el posttest) com en la masculina (amb una caiguda de l'11,8% en el pretest al 4,7% en el posttest).

Amb aquests resultats, tenim indicis, una vegada més, que la intervenció proposada va afavorir l'aprenentatge de resolució de conflictes i la construcció de valors socialment desitjables. A més, això sembla haver desencadenat, especialment en les alumnes, un procés de «desnaturalització» de la violència de gènere i de recerca d'estratègies de resolució de conflictes regulades pels drets humans. Afirmem això perquè, entre altres coses, va cridar la nostra atenció, durant l'anàlisi qualitativa, el nombre d'individus (majoritàriament dones) que van justificar les estratègies presentades pel fet que les dones han de «lluitar pels seus drets» o «que tenen els mateixos drets que els homes».

Discussió

Abans d'oferir conclusions, reprenguem l'objectiu general del nostre treball: desenvolupar projectes i accions que privilegïn l'elaboració d'estratègies i valors basats en fonaments d'ètica, dels drets humans, i de la igualtat de drets i deures entre homes i dones, en situacions de resolució de conflictes. Per fer-ho admetem, com a supòsit, el desenvolupament de projectes educatius que duguin a la comprensió dels fonaments d'ètica, dels drets humans, particularment en la igualtat de deures i drets entre homes i dones, en les formes democràtiques de resolució de conflictes, i de com els principis i les regles poden ser treballats en la vida quotidiana de les escoles.

En aquest article, com a resultat de la nostra investigació, presentem els resultats obtinguts a través dels projectes desenvolupats pels docents mitjançant la resolució de conflictes, i els resultats de l'anàlisi qualitativa i quantitativa feta a partir de les dades obtingudes del pretest i del posttest, que ens han permès analitzar i avaluar el procés d'aprenentatge de resolució de conflictes en el context del projecte. Dit d'una altra manera: és important l'elaboració d'una estratègia per identificar (o no) l'assoliment, per part dels estudiants, de valors coherents amb els principis d'ètica, amb els drets humans i amb la igualtat de deures i drets entre homes i dones.

Prentem com a punt de partida l'alt índex de violència present en els conflictes relatats pels estudiants⁷, per anar més enllà de «tipificar-los» o «qualificar-los», vam fer observar algunes dimensions d'aquesta violència en la nostra intervenció, en especial la de la violència contra la dona.

(7) Tant en el pretest com en el posttest, aproximadament el 60% dels estudiants van relatar conflictes en els quals es va explicitar la violència de gènere: contra l'home, entre la parella i contra la dona.

Igual que altres tipus de violència, l'exercida contra la dona es basa en un ordre social que es fonamenta en el domini d'uns individus sobre els altres. Velázquez (2003) postula que l'exercici de poder en el context d'una relació porta a abusos i conflictes que, a més de provocar la submissió d'una de les parts, origina diversos circuits de violència. En aquest mateix sentit, Benjamín (1996, 1997) postula que les estructures socials genèriques són en el cor de les relacions personals en les quals s'exerceix abús de poder. També postula que la violència contra la dona es produeix en una estructura interactiva de domini abusiu que intenta desposseir-la de la seva identitat.

Aquesta violència obeeix, moltes vegades, a un desig il·legítim de domini que pot sorgir amb l'argument que l'«altre» necessita ser dominat (Sastre; Arantes i González, 2007). El seu origen (i transmissió) semblen ser legitimats pel sistema patriarcal i, segons la nostra opinió, cal que els sistemes educatius (formals i no formals) trenquin aquesta estructura i promoguin noves formes de relació entre els individus i entre les col·lectivitats.

L'anàlisi de les dades sobre els conflictes de gènere (tipologia, causes i estratègies de resolució) recollida al final de la investigació assenyalava forts indicis que els nostres objectius van ser assolits i que hi va haver un aprenentatge en l'àmbit dels conflictes interpersonals. Això és així perquè, quan comparem les estratègies de resolució per als conflictes de gènere suggerides pels estudiants abans de la intervenció amb les estratègies que van proposar després, es pot constatar una presència més gran de principis ètics per afrontar les situacions referides al final del projecte.

Considerem que aquestes diferències (i avenços) es van fer viables, principalment, per les accions desenvolupades pels docents directament involucrats en la investigació. El nostre paper com a investigadors va ser el de donar suport teòric i crear espais per a l'anàlisi crítica de la problemàtica, amb la finalitat de possibilitar pràctiques educatives sensibles als conflictes de gènere. Estimem que els canvis observats en els alumnes poden ser interpretats com a indicis que les reunions en grup per a l'estudi i la discussió de temes que generalment no consten en els currículums (però que formen part de la vida quotidiana escolar) contribueixen a la transformació de les pràctiques pedagògiques a les aules, i es reflecteixen en les percepcions i concepcions que l'alumnat elabora sobre determinats temes.

Els espais creats en la institució educativa, a partir del treball en la resolució de conflictes, van exigir dels estudiants una anàlisi de les situacions conflictives sota diferents perspectives, que exposessin adequadament el problema i que busquessin solucions que els permetessin resoldre-les satisfactoriament. Tota aquesta feina sembla haver afavorit un procés d'aprenentatge sobre les causes «reals» dels conflictes, és a dir, les que són internes, i això n'afavoreix la resolució de manera propositiva i dialògica.

Això ens obre noves portes d'investigació perquè en el futur puguem intentar comprendre, de manera més consistent i partint d'estudis en els camps de la psicologia, de la sociologia i de l'educació, els processos psicosocials pels quals les persones prenen consciència de les seves pròpies accions i de les conseqüències que aquestes comporten, i que resulten fonamentals en la recerca de models de convivència, entre homes i dones, regulats per principis ètics.

Quant a nosaltres, investigadors, malgrat totes les dificultats trobades al llarg d'aquesta investigació, hem tingut moltes mostres, moltes proves i revelacions que és possible desenvolupar accions en la institució educativa que afavoreixin l'actitud

crítica davant d'un ordre social que sembla naturalitzar la discriminació, el prejudici i la violència. Molts dels resultats obtinguts, més enllà dels que consten en aquest article, són elements que ens incentiven a continuar en la recerca d'estratègies que promoguin canvis socials, i que reconeguim homes i dones com a iguals i diferents.

Referències

- Arantes, V.A. (2008) «Gender and conflict resolution at school: a study about moral strategies». *34th Annual Conference. Faith, democracy and Values*. South Bend - Indiana (EUA), Association for Moral Education.
- Araújo, U.F. (2004) *Assembléia escolar: Um caminho para a resolução de conflitos*. Sao Paulo, Moderna.
- (2008) «A construção social e psicológica dos valores», a Araújo, U.F.; Puig, J.M. i Arantes, V.A. (org.) (2007) *Educação e valores: Pontos e Contrapontos*. Sao Paulo, Summus, p. 17-62.
- Benjamín, J. (1996) *Los lazos de amor*. Barcelona, Paidós.
- (1997) *Sujetos iguales, objetos de amor. Ensayos sobre el reconocimiento y la diferencia sexual*. Barcelona, Paidós.
- Inhelder, B. et al. (1994) *O desenrolar das descobertas da criança: pesquisa acerca das microgêneses cognitivas*. Porto Alegre, Artes Médicas.
- Johnson, D.W.; Johnson, R.T. (1999) *Cómo reducir la violencia en las escuelas*. Barcelona, Paidós.
- Ludke, M.; André, Marli. (1986) *Pesquisa em educação: abordagens qualitativas*. Sao Paulo, EPU.
- Noam, G.; Fischer, K.W. (1996) *Development and vulnerability in close relationships*. Mahwah, Nova Jersey, Anglaterra, Lawrence Erlbaum Associates.
- Piaget, J. (1932) *O juízo moral na criança*. Sao Paulo, Summus Editorial.
- (1954) *Les relations entre l'affectivité et l'intelligence dans le développement mental de l'enfant*. París, Sorbonne.
- Sastre, G.; Arantes, V.; González, A. (2007) «Violencia contra las mujeres: significados cognitivos y afectivos en las representaciones mentales de adolescentes». *Infancia y Aprendizaje*, 30 (2), p. 197-213.
- Sastre, G.; Moreno, M. (2002) *Resolución de conflictos y aprendizaje emocional: Una perspectiva de género*. Barcelona, Gedisa.
- Schinitman, D.; Littlejohn, S. [ed.] (1999) *Novos paradigmas em mediação*. Sao Paulo, Artes Médicas.
- Valles, M.S. (1999) *Técnicas cualitativas de investigación social, reflexión metodológica y práctica profesional*. Barcelona, Editorial Síntesis Sociología, Ltda.
- Velázquez, S. (2003) *Violencias cotidianas, violencia de género*. Barcelona, Paidós.

Vinyamata, E. (2005) *Aprender a partir do conflito: conflitologia e educação*. Porto Alegre, Artmed.

Wieviorka, M. (1999) *Violence en France*. París, Éditions du Seuil.

Aprendizaje de resolución de conflictos de género en la escuela: una experiencia de educación moral

Resumen: Este artículo contiene los resultados de una investigación desarrollada durante un año en una escuela pública de la ciudad de São Paulo, en la que se estudiaron las desigualdades y la violencia de género por medio de estrategias de resolución de conflictos. Entre los objetivos del trabajo, cabe destacar el desarrollo de proyectos y acciones que potencian la elaboración de estrategias y la constitución de valores basados en fundamentos de ética, derechos humanos e igualdad de derechos y deberes entre hombres y mujeres en situaciones de resolución de conflictos.

Palabras clave: resolución de conflictos, género, construcción de valores, democracia, ciudadanía

Apprentissage de la résolution des conflits de genre à l'école : une expérience d'éducation morale

Résumé : Cet article présente les résultats d'une recherche développée durant un an dans une école publique de la ville de São Paulo, dans laquelle on a étudié les inégalités ainsi que la violence de genre au moyen de stratégies de résolution de conflits. Parmi les objectifs du travail, on peut distinguer le développement de projets et d'actions renforçant l'élaboration de stratégies ainsi que la constitution de valeurs basées sur des fondements d'éthique, de droits de l'homme et d'égalité des droits et des devoirs entre hommes et femmes dans des situations de résolution de conflits.

Mots-clés : résolution de conflits, genre, construction de valeurs, démocratie, citoyenneté

Learning gender conflict resolution in school: an experiment in moral education

Abstract: This article contains the results of research carried out over a year in a state school in the city of São Paulo. This research studied gender inequality and violence in terms of conflict resolution strategies. The aims of the project included the implementation of projects and measures to foster the development of strategies and the building of values grounded in ethics, human rights and equal rights and duties between men and women in conflict resolution situations.

Key words: conflict resolution, gender, building values, democracy, citizenship